

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

3

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΑΙΩΝΑ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

a5

64.

III III

III

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1970

καὶ ἀπὸ διάφορα κληροδοτήματα. Οἱ κυριώτεροι εὐεργέτες τῶν σχολείων τοῦ Λιτοχώρου ἦταν πρῶτος χρονολογικά, ὁ Χατζῆ Ζάχος Γουζέλη, ποὺ εἶχε προσφέρει 2.000 γρόσια, καὶ οἱ Ἀθαν. Μπλιάντης, Ἰωάννης καὶ Ἀναστάσιος Μπιστικός, παπα-Θεοφάνης καὶ παπα-Γεώργιος, Δημ. Καρακίτσιος, ἀδελφοὶ Σιτζούκη καὶ ἄρχετοι ἄλλοι, ποὺ εἶχαν δώσει ἀπὸ 500 ὅς 1.500 γρόσια καὶ τῶν ὅποίων τὰ ὀνόματα εἶχαν καταγραφῆ στὸν κώδικα τοῦ σχολείου¹. Στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα στὰ σχολεῖα τοῦ Λιτοχώρου φοιτοῦσαν 552 μαθητές, ὁ μεγαλύτερος δηλαδὴ ἀριθμὸς μαθητῶν ἀπὸ κάθε ἄλλο σχολεῖο τοῦ καζᾶ Κατερίνης².

Στὸ Λιτόχωρο ἐπίσης ἰδρύθηκε τὸ 1879 ἡ «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης Πρόδοδος». Αὐτὴ προσπάθησε νὰ συμβάλῃ στὴν ἀνοικοδόμηση τῶν σχολείων τῆς κωμόπολης, ποὺ εἶχαν καταστραφῆ κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878 καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸς ζήτησε στὶς 6 Σεπτεμβρίου τοῦ 1881 ἔτους τὴν ἐνίσχυση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου τῆς Κωνσταντινούπολης³.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κατερίνη, τὸν Κολυνδρὸ καὶ τὸ Λιτόχωρο, στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ἑλληνικὰ σχολεῖα λειτουργοῦσαν ἐπίσης καὶ στὰ παρακάτω χωριά τοῦ καζᾶ Κατερίνης : Ἀγιος Παντελεήμων, Σκοτίρα, Λεπτοκαρνά, Καρύτσα, Κουντουριώτισσα, Βροντοῦ, Σκουτέρνα (σήμερα Ἐλατοχώρι), Δρυάνιστα (Μοσχοπόταμος), Βρωμερὴ (Καλλιθέα), Κίτρος, Ἀγιάννης καὶ Λιμπάνοβο (Αἰγίνιο)⁴. Συνολικά, στὸν καζᾶ Κατερίνης λειτουργοῦσαν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν 19 σχολεῖα μὲ 29 δασκάλους καὶ 1.713 μαθητές⁵.

11. ΚΑΖΑΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΕΙΑΣ ;

Κύριο γνώρισμα τοῦ καζᾶ τῆς Κασσανδρέας, ποὺ ἐκτεινόταν στὴν περιοχὴ ποὺ ἀποτελεῖ σήμερα τὸ νομὸ Χαλκιδικῆς, ἦταν ἡ ἀμιγῆς σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ του. Πρὸς ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας στὸν καζᾶ αὐτὸν κατοικοῦσαν 40.746 Ἐλληνες καὶ μόνο 2.995 Τούρκοι⁶.

1. Βλ. σχετικὰ Ἰωάννου Κ. Δρακιώτου, 'Ο κώνωψ Ὁλύμπου καὶ Μακεδονίας, ἥτοι περιγραφὴ Λιτοχώρου καὶ χωρίων τινῶν τῆς Κασσάνδρας, ἡ θέσις, τὸ κλῖμα κ.λ., Ἀθῆναι 1870, σ. 24, 33, 46 - 47, 54 - 55, 59 - 61. Πρβλ. καὶ Ἐκθεσιν Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ΕΦΣΚ 8 (1874) 259, γιὰ τὴν λειτουργία «έλληνικοῦ» καὶ ἀλληλοδιδαχτικοῦ σχολείου στὸ Λιτόχωρο κατὰ τὸ 1872 - 1873.

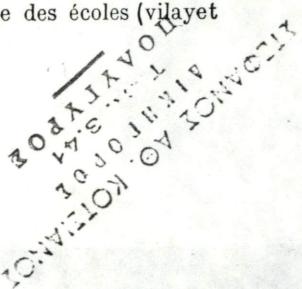
2. Βλ. Contoyannis, Carte des écoles. Istituto Agostini, Carte des écoles (vilayet de Salonique).

3. Ἐκθεσις Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ΕΦΣΚ 14 (1884) 95.

4. Βλ. Contoyannis, Carte des écoles. Istituto Agostini, Carte des écoles (vilayet de Salonique).

5. Ἀρβανίτου, 'Η Μακεδονία, σ. 88.

6. Ἀρβανίτου, 'Η Μακεδονία, σ. 138.

Πρωτεύουσα τοῦ καζά ἦταν ἡ κωμόπολη Πολύγυρος, μὲ 2.500 περίπου "Ελλήνες κατοίκους¹. Έκεῖ εἶχε τὴν ἔδρα του καὶ ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας. "Εδρα τῆς μητρόπολης παλαιότερα ἦταν ἡ Βάλτα καὶ μόνον τὸ 1854 ὁ τότε μητροπολίτης Ἰγνάτιος (1851 - 1860) τὴν μετέφερε στὸν Πολύγυρο².

Τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ σχολεῖο στὸν Πολύγυρο φαίνεται ὅτι ἰδρύθηκε στὰ 1836 ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Κασσανδρείας Ἰάκωβο³, ἡ ἀνάπτυξη ὅμως τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης ἐκεῖ ἀρχίζει μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο. Συγκεκριμένα, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1868 ὀργανώθηκαν στὸν Πολύγυρο ἕνα ἀλληλοδιδακτικὸ καὶ ἕνα «ἑλληνικὸν σχολεῖον», στὰ δόποια φοιτοῦσαν καὶ πολλὰ παιδιά ἀπὸ ἄλλα χωριά τῆς χερσονήσου. Τὰ σχολεῖα ὅμως αὐτά, ποὺ ἔφοροί τους ἦταν οἱ Νικ. Χατζηαναγνώστου καὶ Νικ. Νικολάου, μὲ δυσκολίᾳ ἔξοικονομοῦσαν τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων καὶ τὰ ἀπαραίτητα βιβλία⁴. Παρ' ὅλο ποὺ δὲν ἔλειψαν οἱ οἰκονομικὲς δυσχέρειες, τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἀναπτύχθηκαν σιγά σιγά. Γύρω στὰ 1875 ἰδρύθηκε καὶ νηπιαγωγεῖο καὶ στὰ 1876 - 1877 στὸ τριτάξιο πιὰ «ἑλληνικὸν σχολεῖον», στὸ δημοτικὸ καὶ στὸ νηπιαγωγεῖο τοῦ Πολυγύρου φοιτοῦσαν συνολικὰ 150 μαθητές⁵. Τὰ τρία αὐτὰ σχολεῖα, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἔξακολούθησαν νὰ λειτουργοῦν στὸν Πολύγυρο ὅς τὴν ἀπελευθέρωσή του· τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀριθμοῦσαν περισσότερους ἀπὸ 300 μαθητὲς μὲ 7 δασκάλους⁶.

Γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουμε τὴν εἰκόνα τῆς ἐκπαίδευσης τοῦ Πολυγύρου πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφερθοῦμε μὲ συντομίᾳ στὰ σχολικὰ κτήρια, στοὺς δασκάλους καὶ στοὺς εὐεργέτες τῶν σχολείων. Τὸ σπουδαιότερο σχολικὸ κτήριο τοῦ Πολυγύρου ἦταν ἕνα μεγαλόπρεπο διώροφο κτήριο στὸ κέντρο τῆς πόλης, ποὺ ἡ ἀνέγερσή του ἀρχισε τὸ 1909 μὲ πρωτοβουλίᾳ τοῦ μητροπολίτη Εἰρηναίου. Ἡ ἀποπεράτωση τοῦ κτηρίου ὀλοκληρώθηκε τὸ 1913 καὶ γιὰ τὴν ἀνέγερσή του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐργασία τῶν κατοίκων, ξοδεύτηκαν 1.200 λίρες⁷. Στὰ ἐκπαιδευτήρια τοῦ Πολυγύρου, ἀπὸ τὸ 1880 ὅς τὴν ἀπελευθέρωση, δίδαξαν συνολικὰ 5 νηπιαγωγοὶ καὶ 30 δάσκαλοι, ἀπὸ τοὺς ὅποιους οἱ περισσότεροι ἦταν

1: Πουλίου, Διοικητικὴ διαιρεσις Μακεδονίας, σ. 162. Πρβλ. Ἀρβανίτου, Ἡ Μακεδονία, σ. 137 - 138.

2. Βλ. Στεφάνου Ἀθ. Κότσιανου, Πολύγυρος. "Αγγωστοι σελίδες τῆς ιστορίας του, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 15. Πρβλ. Πουλίου, Ἐκκλησιαστικὴ διαιρεσις, σ. 166.

3. Κότσιανου, Πολύγυρος, σ. 17 - 18. Βλ. καὶ Νικολάου Β. Χρυσανθίδου, Αύτοσχέδιος περιγραφὴ τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσου μετ' ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων καὶ ιστορικῶν συμβάντων, Κωνσταντινούπολις 1870, σ. 40.

4. Βλ. Στεφάνου Ἀθ. Κότσιανου, "Ἐγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν ιστορία τῆς Χαλκιδικῆς, XX τεῦχος 1 (1961) 27 - 29. Τοῦ ίδιου, Πολύγυρος, σ. 22.

5. Ἐκθετις Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ΕΦΣΚ 10 (1877) 189.

6. Βλ. Χατζηκυριακοῦ, Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, σ. 57. Πρβλ. καὶ Contoyannis, Carte des écoles. Istituto Agostini, Carte des écoles (vilayet de Salonicque).

7. Κότσιανου, Πολύγυρος, σ. 17.

Χαλκιδικιῶτες¹. Τέλος, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἔτσι καὶ ἐδῶ ὑπῆρξαν ἀρκετοὶ δωρητὲς καὶ εὐεργέτες τῶν σχολείων, ὅπως π.χ. ὁ Γεώργιος Χρυσίδης, καθὼς καὶ δυὸς αἰληροδοτήματα².

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πολύγυρο ἀξιόλογη ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα ἔχει νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἡ ὑπόλοιπη χερσόνησος τῆς Χαλκιδικῆς, τόσο στὸ κύριο τμῆμα τῆς ὅσο καὶ στὶς δυὸς ἀπὸ τὶς τρεῖς μικρότερες χερσονήσους, στὶς ὁποῖες ἀπολήγει, δηλαδὴ τῆς Κάσσανδρας ἢ Παλλήνης καὶ τῆς Σιθωνίας.

Στὴ Λιαρίγχοβη (σήμερα Ἀρναία), κωμόπολη μὲ 2.300 κατοίκους σὲ ἀπόσταση 5 ὡρῶν βορειοανατολικὰ τοῦ Πολυγύρου, ὅπου ἦταν καὶ ἡ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Ἰερισσοῦ καὶ Ἀγίου Ὁρους³, ξέρουμε ὅτι λειτουργοῦσε κατὰ τὸ 1871 - 1872 ἕνα μικρὸ σχολεῖο, ἐγκαταστημένο σὲ ἕνα παλαιὸ κτήριο⁴. Μιὰ πενταετία ὅμως ἀργότερα ὁ ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος, μὲ μεγάλες προσωπικὲς χρηματικὲς εἰσφορὲς καὶ ὑποκινώντας τοὺς κατοίκους, κατέρθιωσε νὰ ἴδρυσῃ καὶ νὰ συντηρῇ καὶ «έλληνικὸν σχολεῖον»⁵. Τέλος, στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ὑπῆρχαν στὴν κωμόπολη αὐτὴ ἀστικὴ σχολεῖη, δημοτικὸ σχολεῖο καὶ νηπιαγωγεῖο μὲ 300 συνολικὰ μαθητές⁶.

Σχολεῖα μὲ 200 περίπου μαθητὲς ὑπῆρχαν καὶ στὴ Γαλάτιστα⁷, τὴ γνωστὴ κωμόπολη βορειοδυτικὰ τοῦ Πολυγύρου. Ἡ Γαλάτιστα, παρὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἀριθμοῦσε στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας 2.000 κατοίκους καὶ ἦταν ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Ἀρδαμερίου, ποὺ ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης⁸. Ἐκεῖ εἶχε ἴδρυθη στὰ 1872 καὶ ἡ «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης τῆς Χαλκιδικῆς Χερσονήσου», ποὺ διατηροῦσε φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν «Μακεδονικὸ Φιλεκπαιδευτικὸ Σύλλογο» τῶν Σερρῶν⁹.

Πολλὰ ἐπίσης σχολεῖα λειτουργοῦσαν καὶ σὲ ἄλλες κωμοπόλεις καὶ χωριὰ τοῦ καζᾶ Κασσανδρείας. Συγκεκριμένα, στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας, ἀναφέρονται ἔλληνικὰ σχολεῖα στὶς ἔξης κωμοπόλεις καὶ χωριὰ τῆς κυρίας χερσονήσου τῆς Χαλκιδικῆς : Βάθδος, Κρήνη, Ραβνά (Πετροκέρασα), Δονυπιά, Σαρά,

1. Βλ. δονομαστικὸ κατάλογο στοῦ Κότσιανου, Πολύγυρος, σ. 30 - 31.

2. Βλ. σχετικὰ στοῦ Κότσιανου, Πολύγυρος, σ. 18 - 29.

3. Ἀρβανίτου, Μακεδονία, σ. 136 - 137.

4. Ἐκθεσις ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ΕΦΣΚ 6 (1873) 193.

5. Ἐκθεσις ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ΕΦΣΚ 10 (1877) 189.

6. Ἀρβανίτου, Ἡ Μακεδονία, σ. 137.

7. Βλ. Contoyannis, Carte des écoles. Χρυσανθίδον, Περιγραφὴ Χαλκιδικῆς, σ. 46.

8. Ἀρβανίτου, Ἡ Μακεδονία, σ. 136.

9. Μακεδονικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος, Ἐκθεσις πεπραγμένων κατὰ τὸ τρίτον ἔτος, σ. 10.

X

Ρεσετνίκια ("Άγιος Πρόδρομος), Τοπλίκη (Γεροπλάτανος), Κορήμη, Παλαιόχωρα, Σεποτνίκια (Ριζά), Στανός, Βαρβάρα, Παλαιοχώρι, Νεοχώρι, "Ισβορος (Στρατονίκη), Καζαντζῆ μαχαλᾶς (Στάγειρα), Ρεβενίκια (Μεγάλη Παναγία), Γομάτι, "Ιερισσός, Λούκοβα (Ταξιάρχης), Βραστά, Καγιατζίκη (Παλαιόκαστρο), "Ορμύλια καὶ "Άγιος Μάμας¹.

Στὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας ἡ Παλλήνης ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση κατὰ τὸν τελευταῖο αἰώνα τῆς τουρκοκρατίας καὶ ὥδιαίτερα κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, παρουσίαζε τὴν παρακάτω εἰκόνα :

Στὴ Βάλτα ἀναφέρεται ἡ ὕπαρξη σχολείου ἥδη στὰ 1868; ὅπότε κτίστηκε καὶ ἔνα μικρὸ σχολικὸ κτήριο². Ἐπίσης στὰ 1872 περίπου εἶχε συσταθῆ ἐκεῖ καὶ μιὰ φιλεπιπαιδευτικὴ ἀδελφότητα, ποὺ ὕδρυσε διτάξιο «έλληνικὸν σχολεῖον», στὸ ὅποιο φοιτοῦσαν καὶ ἀρκετοὶ μάθητές ἀπὸ γειτονικὰ χωριά³. Τὸ κτήριο τῶν σχολείων τῆς Καρύχωρας εἶχε ἀνεγερθῆ γύρω στὰ 1856 μὲ τὴ συνδρομὴ ὄλων τῶν κατοίκων της⁴, ἐνῶ γιὰ τὴν "Άγια Παρασκευὴ" γνωρίζουμε ὅτι στὰ 1868 ὑπῆρχε ἥδη ἐκεῖ ἔνα μικρὸ νεόκτιστο σχολεῖο μὲ 1 δάσκαλο⁵. Ἀξιόλογα ἐπίσης σχολεῖα ὑπῆρχαν καὶ στὴ Φούρκα, ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δημοτικό, εἶχε ὕδρυθῆ καὶ «έλληνικὸν σχολεῖον» πρὶν ἀπὸ τὸ 1875. Τὸ ἔτος αὐτὸ δάσκαλοιστα ὕδρυθηκε ἐκεῖ καὶ νηπιαγωγεῖο⁶. Τέλος, στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας, ὑπῆρχαν σχολεῖα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω χωριά, καὶ στὴν "Αφυτο, Καλάνδρα, Παζαράκια, Κασανδρηνό, Πολύχρονο, Τσαπράνι (Κεραμίδι), Χανιώτης, καὶ Παλιούρη⁷.

Στὴ δεύτερη χερσόνησο, τῆς Σιθωνίας, ἑλληνικὰ ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση στὸν χωριὰ "Άγιος Νικόλαος, Νικήτη, Παρθενὼν καὶ Συκιά⁸.

Στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας λειτουργοῦσαν συνολικὰ στὸν καζὰ Κασσάνδρειας 51 ἑλληνικὰ σχολεῖα μὲ 79 δάσκαλους καὶ 3.476 μαθητές⁹.

1. Βλ. χάρτες σχολείων *Contoyannis* καὶ *Istituto Agostini*. Βλ. ἐπίσης *Χρυσανθίδον*, Περιγραφὴ Χαλκιδικῆς, σ. 15, 36, 41 - 45.

2. Βλ. σχετικὰ Δρακιώτου, Περιγραφὴ Λιτοχώρου καὶ Κασσάνδρας, σ. 93, 109 - 110. Πρβλ. καὶ *Χρυσανθίδον*, Περιγραφὴ Χαλκιδικῆς, σ. 6 - 7.

3. "Ἐκθεσὶς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ΕΦΣΚ 6 (1873) 193.

4. Βλ. Δρακιώτου, Περιγραφὴ Λιτοχώρου καὶ Κασσάνδρας, σ. 134 - 135, 148 - 150.

5. "Ἐνθ' ἀν. σ. 127.

6. "Ἐκθεσὶς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ΕΦΣΚ 10 (1877) 189.

7. Βλ. *Χρυσανθίδον*, ἔνθ' ἀν. σ. 8 - 9. Πρβλ. καὶ *Contoyannis*, Carte des écoles. *Istituto Agostini*, Carte des écoles (vilayet de Saloniique).

8. "Ἐνθ' ἀν. χάρτες. Βλ. καὶ *Χρυσανθίδον*, Περιγραφὴ Χαλκιδικῆς, σ. 15 - 22. Τὸ σχολεῖο τῆς Νικήτης εἶχε κτισθῆ τὸ 1867.

9. "Ἄρβανίτου, 'Η Μακεδονία, σ. 138.